

*Mitteleuropa? Zwischen Realität, Chimäre und Konzept*, red. Johann P. Arnason, Petr Hlaváček, Stefan Troebst et al., Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Europeana Pragensia 7, Praha 2015, ss. 204. ISBN 978-61-9904-314-1.

Tematyka środkowoeuropejska zajmuje ważne miejsce w polskiej historiografii. Szczególnie zasługi w rozwoju badań naukowych prowadzonych w tym zakresie przypisujemy dwóm uczonym: Waławowi Felczakowi (1916–1993)<sup>1</sup> i Henrykowi Wereszyckiemu (1898–1990)<sup>2</sup>. Pamięć o nich uwiecznia m.in. Nagroda im. Waławy Felczaka i Henryka Wereszyckiego, którą w 2001 roku ustanowiło Polskie Towarzystwo Historyczne – Oddział w Krakowie i Wydział Historyczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dziedzictwo wspomnianych uczonych kontynuuje dziś liczne grono ich uczniów, przyjaciół i współpracowników. Naturalnie problem współistnienia narodów środkowoeuropejskich obecny jest w pracach wielu innych uczonych, by wspomnieć tylko Antoniego Cetnarowicza<sup>3</sup>, Czesława Partacza<sup>4</sup> czy Michała Puławskiego<sup>5</sup>. Przywołane tu nazwiska nie tworzą

---

<sup>1</sup> W. Felczak, *Historia narodów Jugosławii*, Kraków 1970; *idem*, *Historia Węgier*, Wrocław 1983; *idem*, *Węgierska polityka narodowościowa przed wybuchem powstania 1848 roku*, Wrocław 1964; *idem*, *Uгода węgiersko-chorwacka 1868 roku*, Wrocław 1969; W. Felczak, A. Fischinger, *Polska–Węgry, tysiąc lat przyjaźni*, Warszawa–Budapeszt 1979; W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*, Wrocław 1985. Zob. także: W. Frazik, *Emisariusz Wolnej Polski. Biografia polityczna Waławy Felczaka (1916–1993)*, Kraków 2013; *idem*, *Waław Felczak (1916–1993). Biografia polityczna*, „Dzieje Najnowsze”. 45, nr 2, 2013, s. 261–264; *Przez dwa stulecia XIX i XX w. Studia historyczne ofiarowane prof. Waławowi Felczakowi*, red. W. Frazik et al., Kraków 1993. *Węgry – Polska w Europie Środkowej. Historia – literatura. Księga pamiątkowa ku czci profesora Waławy Felczaka*, red. A. Cetnarowicz, C.G. Kiss, I. Kovács, Kraków 1997.

<sup>2</sup> H. Wereszycki, *Austrja a powstanie styczniowe*, Lwów 1930; *idem*, *Historia Austrii*, Wrocław 1972; *idem*, *Historia polityczna Polski 1864–1918*, Paryż 1979; *idem*, *Koniec sojuszu trzech cesarzy*, Warszawa 1977; *idem*, *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, Kraków 1975; *idem*, *Sojusz trzech cesarzy. Geneza 1866–1872*, Warszawa 1965; *idem*, *The nationality problem in the Habsburg Monarchy in the 19th century : the Poles as integrating and dis-integrating force*, Kraków 1966. Zob. także: *Henryk Wereszycki (1898–1990). Historia w życiu historyka*, praca zbiorowa, red. E. Orman, A. Cetnarowicz, Kraków 2001.

<sup>3</sup> Zob. np. A. Cetnarowicz, *Odrodzenie narodowe w Dalmacji. Od „slavenstva” do nowoczesnej chorwackiej i serbskiej idei narodowej*, Kraków 2001; *idem*, *Słoweński ruch narodowy i jego stosunek do spraw polskich 1848–1879*, Kraków 1990. Zob. także: „Węgry i dookoła Węgier...” : *narody Europy Środkowej w walce o wolność i tożsamość w XIX i XX wieku*, Materiały z konferencji dotyczącej problematyki narodowościowej w Europie Środkowej zorganizowanej z okazji 10. rocznicy śmierci prof. Waławy Felczaka (Kraków, 12–13 grudnia 2003), red. A. Cetnarowicz, S. Pijaj, Kraków 2007; *Węgry – Polska w Europie Środkowej, historia – literatura...*, *op. cit.*

<sup>4</sup> Zob. np. Cz. Partacz, *Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908*, Toruń 1996; *idem*, *Razem czy przeciw sobie : studia z przeszłości Polaków i Ukraińców (Rusinów i Haliczan)*, Koszalin 2013.

<sup>5</sup> Zob. np. M. Puławski, *Stosunki dyplomatyczne polsko-czechosłowacko-niemieckie od roku 1933 do wiosny 1938*, Poznań 1967; *idem*, *Z dziejów genezy „Europy wersalskiej”. Współpraca Słowian zachodnich i południowych w ostatnim etapie I wojny światowej*, Wrocław 1974. Zob. także: *Naród – państwo, Europa Środkowa w XIX i XX wieku. Studia ofiarowane Michałowi Puławskiemu w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. A. Patek, W. Rojek, Kraków 2006.

oczywiście kompletnej listy, stanowią raptem subiektywne zestawienie tych badaczy, do których sam odwołuje się najczęściej.

Przeobrażenia społeczne i polityczne, do których doszło w Europie na przełomie lat 80. i 90. XX w., zmieniły wydźwięk posiadającego długie tradycje dyskursu na temat strategicznego znaczenia środkowej części naszego kontynentu. W przestrzeni medialnej, społecznej, politycznej i naukowej nastąpiło nowe otwarcie dyskusji na temat samostanowienia narodów Europy Środkowej, roli odgrywanej tutaj przez światowe i regionalne mocarstwa (dawniej i dziś), miejscowej historii, kultury i przyszłości. Niniejsza problematyka wciąż nie straciła na aktualności, o czym decyduje jej waga i brak porozumienia w wielu istotnych, a nawet rudymenarnych kwestiach. Wystarczy wspomnieć, że wciąż nie doczekaliśmy się precyzyjnej i akceptowalnej, jeśli nie dla wszystkich, to przynajmniej dla większości, definicji tego, czym Europa Środkowa jest, które państwa ją współtworzą. Inna rzecz, że prowadzone na ten temat dysputy są bardzo twórcze i uczestniczą w nich wyśmienici intelektualisci. W ostatnich latach ogłoszono drukiem sporo interesujących prac, podejmujących kwestię tożsamości i polityki w ujęciu środkowoeuropejskim, by wspomnieć głośne książki Zbigniewa Frasa<sup>6</sup> i Waldemara Łazugi<sup>7</sup>. Interesujące są wyniki badań Józefa Łaptosa, które mają charakter interdyscyplinarny i obejmują historię oraz politologię<sup>8</sup>. Pośród prac badaczy zagranicznych, wydanych w języku polskim, wymienić trzeba choćby interesującą książkę zatytułowaną: *Lekcja Europy Środkowej. Eseje i szkice*, którą napisał znany węgierski intelektualista Csaba G. Kiss. Wydano ją w 2009 roku w ramach zainicjowanej przez Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie serii „Biblioteka Europy Środka”. W tej samej serii ukazała się książka Emila Brixia pt. *Z powrotem w Europie Środkowej. Eseje i szkice* (Kraków 2012)<sup>9</sup>. Choć postęp prowadzonych w Polsce oraz udostępnianych w naszym języku badań nad historią Europy Środkowej jest ewidentny, to wciąż wiele powiązanych z nią zagadnień pozostaje nierozpoznanych. Dla pogłębienia naszej wiedzy i uzupełnienia stanu badań niezbędne jest sięgnięcie do prac obcojęzycznych, które publikowane są staraniem wiodących ośrodków zagranicznych.

Współcześnie bardzo ważny ośrodek studiów środkowoeuropejskich stanowi Uniwersytet Karola w Pradze (Univerzita Karlova v Praze). O sile tejże uczelni decyduje nie tylko potencjał własny jej kadry, lecz także jej umiędzynarodowienie. Pozytywne skutki przynosi też ścisła współpraca Uniwersytetu Karola z Archiwum Stołecznego Miasta Pragi (Archiv hlavního města Prahy). Wyniki najnowszych badań uczonych z Europy i świata znajdują odzwierciedlenie m.in.

<sup>6</sup> Zob. np. Z. Fr a s, *Demokracy w życiu politycznym Galicji w latach 1848–1873*, Wrocław 1997; *idem*, *Florian Ziemiałkowski (1817–1900). Biografia polityczna*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991; *idem*, *Galicja*, Wrocław 1999.

<sup>7</sup> Zob. np. W. Ł a z u g a, *Kalkulować... Polacy na szczytach C.K. Monarchii*, Poznań 2013; *idem*, *Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna*, Warszawa 1982; *idem*, „Rządy polskie” w Austrii. *Gabinet Kazimierza hr. Badeniego 1895–1897*, Poznań 1991.

<sup>8</sup> Zob. J. Ł a p t o s, *Działalność Federalnych Klubów Europy Środkowej 1942–1952*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 118, 1995, s. 125–135; *idem*, *Europa marzycieli. Wizje i projekty integracyjne środkowoeuropejskiej emigracji politycznej 1940–1956*, Kraków 2012; *idem*, *Miejsce „krucjaty wolności” w amerykańskiej polityce wobec Europy Środkowo-Wschodniej (1949–1953)*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej” 12, 2004, s. 103–125; *idem*, *Projekty organizacji państw Europy Środkowo-Wschodniej (1942–1950). Analiza porównawcza*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej”, 3, 1995, s. 107–122; *idem*, *W poszukiwaniu Europy Środkowej*, „Roczniki Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego” 8, 2008, s. 90–101.

<sup>9</sup> Z niem. przeł. A. Śliwa.

w czasopiśmie „Documenta Pragensia”, które zostało założone w 1980 roku. Poczet tych osiągnięć uzupełnia rekomendowana w niniejszej recenzji książka. Powstała jako owoc międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w październiku 2011 r. przez Collegium Europeum we współpracy z: Instytutem Historii Uniwersytetu Wiedeńskiego (Institut für Geschichte an der Universität Wien), Instytutem Regionu Naddunajskiego i Europy Środkowej w Wiedniu (Institut für den Donauraum und Mitteleuropa in Wien), Instytutem Polskim w Pradze oraz Austriackim Forum Kultury w Pradze (Österreichischen Kulturforum Prag).

Już okładka recenzowanej książki posiada walor edukacyjny, gdyż zilustrowano ją – godną przypomnienia – karykaturalną mapą Europy w 1914 r., autorstwa Waltera Triera (1890–1951). Ważki jest też sam tytuł książki, który możemy przetłumaczyć następująco: *Europa Środkowa? Między rzeczywistością, chimera i koncepcją*. W bardziej swobodnym tłumaczeniu ów tytuł mógłby brzmieć: *Europa Środkowa? Między rzeczywistością a chimeryczną koncepcją*<sup>10</sup>. Wreszcie trzeba zauważyć, że pojęcie „Europa Środkowa”, tłumaczone na język angielski „Central Europe”, zawiera przede wszystkim walor informacyjny. Ten sam zwrot przetłumaczony na język niemiecki („Mitteleuropa”) posiada już wyraźne konotacje historyczne i polityczne. Wynika to z tego, że w historię Europy mocno wpisał się program polityczny II Rzeszy, który polegał na próbie integracji państw i narodów Europy Środkowej pod egidą niemiecką<sup>11</sup>. Założenia te bez większego powodzenia zaczęto realizować podczas I wojny światowej oraz po jej zakończeniu. Nie doszło do powstania szeregu zwasalizowanych przez Niemcy państw i państewek. Nie zdołano nawet utrzymać monarchii habsburskiej. Pojęcie „Mitteleuropa” zadowoliło się jednak w świadomości Europejczyków, na co wpłynęło kilka czynników. Po pierwsze, do tej koncepcji (acz w specyficzny dla siebie sposób) nawiązywali również politycy i dyplomaci Trzeciej Rzeszy. To z kolei doprowadziło do podejrzeń – powielanych także współcześnie – że owa koncepcja nigdy nie została przez Niemców zarzucona (stąd dziś „Mitteleuropa” w niektórych państwach regionu wywołuje silne emocje polityczne). Po drugie, dla części osób „Mitteleuropa” jest wyrażaniem z nostalgią synonimem przestrzeni nieistniejącej już dzisiaj monarchii habsburskiej. Po trzecie, w literaturze światowej „Mitteleuropa” posiada często znaczenie geograficzne i jest używana wymiennie z terminem „Zentral Europa” (zwrot ten możemy tłumaczyć jako „Europa Środkowa” lub „Europa Centralna”). W recenzowanej książce pojęcie „Mitteleuropa” występuje we wszystkich przywołanych tutaj kontekstach.

Książka składa się z krótkiego słowa wstępnego autorstwa Petra Hlaváčka i czternastu tekstów, które recenzowali Nicolas Masłowski i Dušan Radovanovič. Osiem tekstów naukowych oraz wstęp opublikowano w języku niemieckim, pozostałych sześć w języku angielskim. Pierwszym widocznym niedomaganiem książki jest to, że pomieszczone w niej teksty nie zostały zaopatrzone w abstrakty i słowa kluczowe, co jest dzisiaj standardem i powszechnie stosowaną praktyką. To niewątpliwie może utrudnić lekturę książki, zwłaszcza czytelnikowi obcojęzycznemu (nieposługującemu się na co dzień językiem niemieckim lub angielskim). Niestety redaktorzy nie zadali sobie też trudu ujednolicenia zasad, wedle których zdecydowali się publikować artykuły. W ten

<sup>10</sup> Tłumaczenie niniejszego tytułu jak też innych fragmentów wykonał autor niniejszej recenzji, czyniąc to wedle własnej interpretacji i rozumienia tematyki.

<sup>11</sup> Autorstwo tegoż programu przypisuje się niemieckiemu politologowi F. Neumannowi, który miał go sformułować w 1915 roku. Należy jednak zaznaczyć, że w różnych publikacjach spotykamy także wskazanie na inne osoby. Ponadto zważmy na to, że oficjalne ogłoszenie tej koncepcji nie było momentem zwrotnym w polityce niemieckiej, gdyż w sposób bardziej lub mniej celowy i w różnym zakresie Niemcy realizowali różne założenia „Mitteleuropą” od wieków.

sposób jeden z nich (mianowicie J.P. Arnasona) zredagowany został (należy zakładać, że przez samego autora) w systemie harwardzkim. Dobrze natomiast, że na ostatnich stronach podano afiliację autorów. Dzięki temu bardzo szybko możemy zorientować się, jak różne i bardzo prestiżowe ośrodki reprezentują autorzy (są to m.in.: La Trobe University, Melbourne; Università degli Studi di Trieste; Kultur- und Gesellschaftswissenschaftliche Fakultät der Universität Salzburg, Institut für den Donauraum und Mitteleuropa, Wien; Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C.; Max-Planck-Institut für ethnologische Forschung, Halle/Saale; Collegium Europaeum Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky; Geistes; Historisches Institut der Universität Potsdam oraz Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas an der Universität Leipzig). Każdy z tekstów reprezentuje bardzo wysoki poziom naukowy. Ich nieczęsto spotykanym walorem jest to, że za pomocą przystępnej narracji sformułowano w nich dużą liczbę błyskotliwych tez, które są wybornie udokumentowane. Ich autorzy podejmują różne tematy, ale dla wszystkich tzw. wspólnym mianownikiem jest Europa Środkowa.

Książka posiada układ problemowy, acz pierwszy artykuł autorstwa Petry Svatek odnosi się do czasów najodleglejszych (*“Mitteleuropa” auf Karten vom 16. bis ins frühe 20. Jahrhundert*, s. 9–25). Svatek omówiła różnego typu mapy przedstawiające Europę Środkową, które zostały wytworzone od XVI do początku XX wieku. Fragmenty niektórych z nich zostały zaprezentowane w postaci skanów, chociaż są one czarno białe, to edytowano je na tyle starannie, że pozwalają na zapoznanie się z ich kunsztem i precyzją. Autorka przytacza i analizuje najważniejsze fakty dotyczące tych map – ich autorów, okoliczności powstania, zastosowaną w nich metodykę itp. Niewątpliwie mamy tu do czynienia z artykułem, który może zainteresować tych, którzy w swoich studiach poświęconych Europie Środkowej zechcą wykorzystać dorobek geografii historycznej.

Bez wątpienia szczególna uwaga należna jest tekstowi Jana Křena pt. *Central Europe and Its Alternatives (Europa Środkowa i jej alternatywy*, s. 189–194). W opinii Křeny dwie podstawowe alternatywy wobec „Europy Środkowej” to „Europa Środkowo-Wschodnia” i „Europa Środkowo-Zachodnia”. Każda z nich ma swoje konotacje polityczne. Pojęcie „Europa Środkowo-Wschodnia” używane jest często przy okazji wypowiedzi na temat przestrzeni postkomunistycznej, zdominowanej niegdyś przez Związek Sowiecki. Posiada ono walor historyczny, ale jest nieprzydatne do opisu współczesności, a tym bardziej przyszłości. Na przeciwległym biegunie znajduje się koncepcja „Europy Środkowo-Zachodniej”, którą – co przypomina Křen – po raz pierwszy (i zarazem ostatni) rozwinął polski historyk i działacz emigracyjny Oskar Halecki (1891–1973)<sup>12</sup> w wydanej przez siebie w Nowym Jorku i w Londynie w 1950 r. książce pt. *The limits and divisions of European history* (autor błędnie podaje jej tytuł jako: *The Limits and Divisions of Europe*). Najczęściej używanym terminem jest „Europa Środkowa”, ale także takie ujęcie nie jest wolne od problemów (chodzi tu np. o przykre dziedzictwo nazistowskiego totalitaryzmu), a nadto kryją się za nim różne wizje i oczekiwania. Autor przywołuje różne interpretacje „Europy Środkowej”, np. tę autorstwa polskiego historyka Piotra Wandycza (ur. w 1923 r. w Krakowie), który dzieje tego regionu postrzega głównie przez pryzmat trójcy polsko-madziarsko (węgiersko)-czeskosłowackiej. Właśnie za tą koncepcją opowiada się Křen, ale wprowadza do niej jedną istotną modyfikację.

<sup>12</sup> Zasłużył się m.in. współtworzeniem paryskiego Uniwersytetu Polskiego Zagranicą oraz Polskiego Instytutu Naukowego w Nowym Jorku. Zob. R. Stobiecki, *Oskar Halecki jako organizator Uniwersytetu Polskiego Zagranicą 1939/1940*, [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, t. 3, red. M. Dąbrowska, Łódź 2014, s. 172–186.

Polega ona na rozszerzeniu owego trójkąta o Austrię, której historia nierozzerwalnie wiąże się z dziejami wymienionych wcześniej państw. W tym kontekście ważne miejsce zajmuje także myśl Tomáša Masaryka (1850–1937), który wyobrażał sobie Europę Środkową jako przestrzeń rozciągającą się od Bałtyku do Adriatyku.

Postać Tomáša Masaryka została przedstawiona w odrębnym artykule Zdenka V. Davida zatytułowanym *Masaryk and Central Europe, 1918–1934* (s. 61–103). Dobrze się stało, że wyeksponowany został właśnie ten polityk, filozof, socjolog, mąż stanu oraz pierwszy prezydent Czechosłowacji, nazywany jej ojcem założycielem. Myśl i osiągnięcia Masaryka zasługują na to, by stanowić w Europie i na świecie przedmiot wnikliwych studiów i analiz o wiele częściej, niż to ma miejsce do tej pory. Braki w tym zakresie nader dobrze widoczne są w literaturze polskiej, w której autorzy wspominają go najczęściej tylko sygnałnie, zestawiając go z innymi przywódcami politycznymi. Tymczasem mamy do czynienia z niebanalnym politykiem, którego dorobek intelektualny wciąż nie traci na aktualności. David zaczyna swój tekst od refleksji, że humanizm Masaryka zakorzeniony jest w starożytnej myśli klasycznej. Wykazywał on duże zainteresowanie Platonem. Był też dziedzicem czeskiej reformacji; przez to, chociaż urodził się w zdominowanej przez katolików miejscowości Hodonín na Morawach i dogłębnie poznał kulturę chrześcijańską, zachował – typowy dla Czechów – dystans wobec religii. W tym miejscu pozwolę sobie tylko na jedną glosę. Otóż wydaje się, że raczej ma Jarosław Hrycak, który podkreśla, że na osobowość Masaryka wydatnie wpłynął fakt, iż urodził się on na wsi na obrzeżach Hodonina. Często wypowiadał frazę: „Dziecko, które wychowuje się w mieście, wychowuje się w mieście. Kto wychowuje się na wsi, naprawdę wychowuje się we wszechświecie” (dokładnie Hrycak cytuje Masaryka: „Дитина, яка виростає в місті, виростає в місті. Та ж, яка виростає в селі, насправді виростає у Всесвіті”)<sup>13</sup>. David wnikliwie opisuje proces formacji politycznej Masaryka przed I wojną światową, jego globalne wizje po zakończeniu działań zbrojnych, zakorzenienie w tradycji czeskiego humanizmu i reformacji, stosunek do bolszewizmu oraz do panslawizmu, jego inicjatywy międzynarodowe oraz aktywność na forum Ligi Narodów. Niezwykle interesujący jest rozdział dotyczący bliskich relacji pomiędzy Tomášem Masarykiem a Richardem Coudenhove-Kalergi (1894–1972), którego uważa się za twórcę paneuropeizmu i prekursora idei zjednoczonej Europy. Masaryk nadał mu czechosłowacki paszport dyplomatyczny, napisał przedmowę do czeskiej edycji jego *Panewropy* ogłoszonej drukiem w 1926 roku oraz służył mu wsparciem w niektórych jego inicjatywach. Później nastąpił jednak rozdzwiek pomiędzy nimi, który w latach 30. XX w. stał się już oczywisty i widoczny. Warto poznać kulisy tych wydarzeń, bez których trudno zrozumieć niuanse historii politycznej tak Europy Środkowej, jak i całego kontynentu doby XX wieku.

Ważne miejsce w dyskursie na temat Europy Środkowej zagwarantował sobie tekst Jiříego Trávnička’a pt. *Central Europe in Narrative Mode (History and Narration)*, s. 160–170. Trávniček skreślił usystematyzowany wykład na temat obecności Europy Środkowej w narracji historyczno-literackiej. Swój tekst podzielił na rozdziały, w których punktem wyjścia do analizy zadeklarowanego w tytule zagadnienia jest twórczość wybitnych intelektualistów: Josepha Rotha, Czesława Miłosza, Milana Kundery, Isaaca Bashevisa Singera, György Lukácsa, Ota Filipa i Pavola Rankova. Pozytywnie należy ocenić zabieg polegający na tym, że Trávniček nie odwołał się do całej twórczości wymienionych tu luminarzy kultury, lecz do ich konkretnych dzieł – m.in. do *Zniewo-*

<sup>13</sup> *The Ukrainians: Істопії уcnixy*, oprac. Т. Прокопишин, В. Беглов, І. Березніцька, Львів 2015, s. 36. Zob. także: J. Hrycak, *Prorok we własnym kraju. Iwan Franko i jego Ukraina (1856–1886)*, przeł. A. Korzeniowska-Bihun, A. Wylegała, Warszawa 2010, s. 44 i n.



*lonego umysłu* Czesława Miłosza, *Marszu Radetzky'ego* Josepha Rotha i *Shoshy* Isaaca Bashevisa Singera. Dzięki takiemu rozwiązaniu, nawet przy ograniczonej objętości, typowej dla pracy zbiorowej, autor mógł dokonać szczegółowych i rzeczowych studiów; na ich podstawie w kolejnym rozdziale sformułował interesującą i skłaniającą do namysłu syntezę. Europa Środkowa wylania się tutaj jako obszar intensywnych poszukiwań własnej tożsamości. Jeśli kompasem dla tych poszukiwań ma być literatura, to na naszej drodze znajdziemy np. nostalgicę za Austro-Węgrami, żydowskie ulice Warszawy (jak np. Krochmalna) czy zmagania narodów środkowoeuropejskich z reżimami komunistycznymi. Trafnie puentuje Trávníček: „Tak, historia jest czynnikiem dominującym w Europie Środkowej. Jednakże jest również pośrednikiem szukającym schronienia, które może być zapewnione drogą narracji, np. poprzez literaturę” (“Yes, history is a dominator in Central Europe. Nevertheless, it is also the agent seeking a preserving asylum, which can be provided only by narration, i. e. literature”, s. 170).

Oprócz odnotowanych wyżej artykułów na recenzowaną książkę składają się teksty: Petra Hlaváčka pt. *Europe: A Land of Many Names. An Essay on Czech Context of Europe* (s. 26–39), Václava Bělohradský'ego pt. *Drei Dämonen. Das entführte (Mittel-) Europa nach fünfundzwanzig Jahren* (s. 40–46), Dietmara Müllera pt. *Staatsbürgerschaft und Minderheitenschutz im Völkerrecht und den internationalen Beziehungen. “Managing diversity” im östlichen und westlichen Europa* (s. 47–60), Christoph Boyera pt. *Die Europäizität der ostmitteleuropäischen Zeitgeschichte. Konzeptionelle Überlegungen und eine Suchanweisung* (s. 104–114), Chrisa Hanna pt. *Ungarn: ein Land Mitteleuropas oder Mitteleurasiens?* (s. 115–131), Johanna P. Arnasona pt. *Central Europe: Visions, Models and Presuppositions* (s. 132–159), Stefana Troebsta pt. *“Osten sind immer die anderen!” Mitteleuropa als exklusionistisches Konzept* (s. 171–178), Agnieszki Pufelskiej pt. *Ost-europas Moderne zwischen Globalgeschichte und postcolonial studies* (s. 179–188) oraz Petra Pitharta pt. *Central Europe Is and It Is Not. The Enigmatic (Non)Existence of Central Europe* (s. 195–198). Tom zamyka krótki, ale wartościowy poznawczo tekst Erharda Buseka pt. *Mitteleuropa – Geschichte oder Zukunft?* Tytuł tego artykułu jest swoistą prowokacją intelektualną, gdyż autor nie tyle stawia tu ostrą alternatywę (tak można odebrać obecność w tytułowym pytaniu słowa „oder”, które tłumaczy się jako „albo” lub „czy”), co formułuje refleksje na temat tego, jaką przyszłość ma region tak bardzo doświadczony przez historię. Z tej wypowiedzi wylaniają się dwa momenty krytyczne w dziejach Europy Środkowej, pierwszym z nich był schyłek monarchii habsburskiej, a drugim upadek systemu komunistycznego w 1989 roku. We współczesnych realiach geopolitycznych jest to region mający bardzo duży potencjał w zakresie kultury i turystyki, a oferta poszczególnych ośrodków (nieodlegle od siebie położonych) wzajemnie się uzupełnia. Dlatego – jak twierdzi Busek – „Europa Środkowa pozostaje [ważnym] tematem – zwłaszcza w dziedzinach intelektualnych i kulturalnych!” (“Mitteleuropa bleibt ein Thema – vor allem im geistigen und kulturellen Bereich!”, s. 202).

Trochę szkoda, że przy tak dużej rozpiętości tematycznej redaktorzy (a wcześniej organizatorzy konferencji) nie zadbali o tekst zawierający rzeczowe omówienie samej koncepcji „Mitteleuropy”. Różne wątki odnoszące się do tej idei występują w wielu miejscach tej pracy, ale brakuje opracowania systematyzującego naszą wiedzę na ten temat i wprowadzającego do niej najnowsze ustalenia, które uwzględniałyby również współczesny kontekst tej doktryny. W moim przekonaniu uczyniłoby to tę książkę bardziej kompletną. Ów tekst mógłby rozpoczynać recenzowany tom; zwłaszcza, że wprowadzenie do niego ma charakter lakoniczny i zajmuje niespełna stronę. Aczkolwiek trzeba pamiętać o tym, że nie jest to monografia poświęcona „Mitteleuropie”, lecz owoc konferencji dotyczącej Europy Środkowej, postrzeganej z perspektywy różnych aspektów i koncepcji politycznych.

W krótkim słowie podsumowania wypada zauważyć, że na europejskim rynku wydawniczym pojawiła się ważna pozycja książkowa. To praca godna polecenia wszystkim, którzy w polu swoich zainteresowań umieścili Europę Środkową. Chodzi tu zarówno o naukowców (m.in. historyków, politologów, kulturoznawców, socjologów, filozofów), jak też o reprezentantów takich dziedzin jak dziennikarstwo czy dyplomacja. Zawarte tu ustalenia bezsprzecznie zasługują na to, by je uwzględnić w naszych badaniach naukowych, opracowaniach, ekspertyzach i dysputach publicznych odnoszących się do kwestii historii, polityki i kultury szeroko pojętej Europy Środkowej oraz powiązanej z nią koncepcji „Mitteleuropy”. Dostrzeżone podczas lektury i wskazane wyżej mankamenty tej książki nie powodują obniżenia należytej jej bardzo wysokiej oceny.

*Lukasz Tomasz Sroka*